

ZORGETHIEK – DE BASIS VAN EEN TWEEDE MODERNITEIT?

Dirk Holemans

Regeneratie, het begrip roept bij sommigen verwondering, en soms zelfs ook weerstand op. Het zou volgens sommige progressieven de poort openzetten voor een soort conservatisme die vanuit de Verlichting niet is gewenst. En die terughoudendheid is begrijpelijk. Want re-generatie verwijst naar eerder cyclische processen, naar zaken van waarde (opnieuw) doen ontstaan die eerder verdwenen of beschadigd zijn en dit staat haaks op het lineaire vooruitgangdenken verbonden met het moderne Verlichtingsdenken. En als het vooruitgaat, wordt het dan niet zowieso steeds beter en beter?

Maar zou het ook niet kunnen dat de term regeneratie niet toevallig opduikt, maar uitdrukking geeft aan de nood om het modern-westerse mens- en wereldbeeld, en de daarbij horende economie, te herijken? Daarbij gaat het niet om de positieve verworvenheden van de verlichting op te geven, integendeel. De moderne samenleving heeft voor een groot deel van haar leden heel wat goeds gebracht – denk aan vrijheid, rechtstaat, democratie en sociale zekerheid. Deze zaken zijn echter gerealiseerd ten koste van de rest van de wereld. We horen het niet graag maar onze welvaartsstaat stoelt op een door en door extractieve economie, zeg maar roofkapitalisme, dat het Globale Zuiden en de natuur al eeuwen uitbuit en onderdrukt. En waarbij, na de neoliberale wending sinds de jaren 1980, ook de ongelijkheid in de welvaartstaten toeneemt terwijl steeds meer mensen niet meer mee kunnen in de dagelijkse ratrace op de werkvloer. Als we eerlijk zijn: het gaat niet meer alleen vooruit.

De twee zijden van de verlichtingsmedaille

We moeten het dus hebben over de beide zijden van de medaille van onze moderne samenleving. Met het behoud van de lichte zijde, die de autonomie en emancipatie van elke mens koestert. Maar de donkere zijde van de medaille vraagt dringend om een herziening, anders dreigt ook de verlichte zijde te verkrumelen. Want de stelling van dit essay is dat regeneratie een waardevol concept is, dat hoort bij een noodzakelijk grondslagenonderzoek: op welke wijze draagt het modern-westers mens- en wereldbeeld bij tot de legitimatie van roofkapitalisme en het ondermijnen van de voorwaarden voor een leefbare aarde, en hoe kunnen

we dit herijken? De vaststelling dat het huidig economisch model onhoudbaar is, is ook de conclusie van de meest relevante onderzoeksrapporten van onze tijd. Zowel de gezaghebbende IPCC-klimaatrapporten als de IPBS-biodiversiteitsrapporten zijn helder: het behoud van een leefbare aarde lukt enkel als we er in slagen het huidig maatschappelijk systeem structureel te veranderen. Beide rapporten stellen expliciet dat er een ‘transformatieve systeemverandering’ vereist is, meer specifiek ‘een fundamentele, systeembrede reorganisatie doorheen technische, economische en sociale factoren, inclusief paradigma’s, doeleinden en waarden’. Het gaat dus niet om louter ‘de economie te vergroenen’ of de boel wat bij te sturen.

Deze conclusie is niet lichtzinnig geformuleerd: ze komt voort uit een grondige kennis van de destructieve impact van de modern-industriële samenleving. De meesten onder ons kennen ze maar laten de impact ervan niet doordringen. We zijn bezig de leefbaarheid van de aarde voor de mens onderuit te halen. De klimaatontwrichting is bezig – recent overstroomde maar liefst een derde van Pakistan, de biodiversiteit staat op instorten – een miljoen soorten zal bij ongewijzigd beleid van de aardbodem verdwijnen. We lezen een bericht dat veertig procent van de insectenpopulaties dreigen te verdwijnen, en velen halen hun schouders op. Tot er misschien geen bijen meer zijn om onze landbouwgewassen te bevruchten en de voedselproductie ineenstort. Dergelijke beschouwingen hebben niets met doemdenken te maken, de realiteit overtreft niet alleen de fictie, maar ook ons voorstellingsvermogen, zoals de schrijver Amitav Ghosh benadrukt. Hij omschrijft ook helder wat de expansie van de modern-westerse samenleving betekende voor de gekolonialiseerde gebieden: genocide, ecocide en terravorming: het omvormen van gebieden naar Europese aanblik.

Het modern-westers mens- en wereldbeeld

Kenmerkend voor het modern-westers mens- en wereldbeeld is dat het opgebouwd is aan de hand van hiërarchische tweedelingen. Een cruciaal dualisme doet zijn intrede in de 17de eeuw. Denkers zoals René Descartes introduceren de tweedeling tussen de denkende mens en zijn omgeving, waarbij de mensen de rol krijgen van ‘maîtres et possesseurs de la nature’. En Descartes was optimistisch: wetenschap en haar toepassingen zou leiden tot een oneindig aantal uitvindingen die ons zonder inspanning zullen laten genieten van de vruchten van de aarde. Zoals we weten, zal deze westerse Wetenschap en Technologie zich verbinden met het Kapitalisme. Zo krijgen we, zoals filosoof Etienne Vermeersch het verwoordde, het WTK-bestel dat onstuitbaar is gebleken in zijn groei de voorbije eeuwen. Aldus dacht de westerse mens zich los te maken van zijn afhankelijkheid van de natuur en lag de weg open voor wereldwijde expansie.

De tweedeling mens-natuur bergt echter meerdere hiërarchische dualismen. Want aan de overkant, of beter onderkant van zogenaamd superieure zaken als de

ratio, (westerse) cultuur, wetenschap en ook het mannelijke, ligt dan zagezegd het inferieure: de natuur als dode materie, het emotionele, het lichamelijke, het zorgzame, het vrouwelijke. Deze kunstmatige tweedeling weerspiegelt zich ook in de tweedeling economie versus reproductieve arbeid: de eerste moet groeien, staat borg voor vooruitgang en volgt dus een lineaire tijdslijn en expansie in de ruimte (miljardairs willen nu ook, niet toevallig, naar Mars); het tweede, de cyclus van het leven en het levensonderhoud, is volgens de dominant moderne blik ondergeschikt (vooral vrouwen, in niet- en onderbetaalde jobs, zullen dit wel doen). In de 'echte' economie, vol Tesla's en I-Phones, zal je niet snel een pleidooi voor zorg, herstel, laat staan regeneratie, terugvinden. Het ecofeminisme benadrukt hierbij dat vormen van onrechtvaardigheid op het vlak van gender, ras en klasse, samenhangen met de exploitatie en aantasting van het milieu. Enkel het productieproces van een smartphone, met bijvoorbeeld kinderen die werken in zelf gegraven kobaltmijnen in Kongo, maakt dit pijnlijk helder.

Deze fundamentele kritiek op de donkere zijde van de medaille van het moderne wereldbeeld heeft niets te maken met een pleidooi voor conservatisme. Dat heeft de Franse denker Bruno Latour helder gesteld in zijn essay *Waar kunnen we landen?* Hij beschrijft hierin treffend het project van de westerse samenleving als een rechte ontwikkelingslijn van het lokale naar het globale. Dus loskomen van de lokale tradities en plek, naar het kosmopolitische. Het fundamentele probleem daarmee is dat de economische globalisering meer dan één aarde nodig heeft op het vlak van grondstoffen, grond, enzovoort. Maar als er geen plek is waar we die globe kunnen huisvesten, dan is er voor niemand meer een vaststaand 'thuis'. In feite worden we allen van ons land beroofd, zowel de migranten als wie ter plaatse blijft: er is geen planeet die te verenigen is met de economische globalisering (die de materiële uitdrukking is van het moderne wereldbeeld). De manier van leven, verbonden met de eerste moderniteit, kan niet worden voortgezet.

Hoe ziet een toekomstgericht antwoord eruit? Hoe kunnen we mensen geruststellen die hun toevlucht zoeken in een heruitgevonden nationale of etnische identiteit? Dat vereist volgens Latour twee complementaire bewegingen die in de moderniteit tegenstrijdig waren geworden: 'zich hechten aan een bodem, aan de ene kant; toegang krijgen tot de wereld, aan de andere kant.' In het project van de moderniteit was de beweging van het lokale naar het globale de norm. Als tegenreactie ontstond het lokale: dat wat werd heruitgevonden nadat de modernisering alle vormen van gehechtheid had weggevaagd. De lijn tussen het globale en het lokale is ondertussen gebroken. Maar ook het lokale is ontoegankelijk – alsof het homogene Vlaanderen van radicaal-rechts ooit gerealiseerd kan worden.

Wat is het alternatief voor die gebroken lijn? Langs de ene kant is er het bodemloze, het volledig negeren van de ecologische kwestie, gesymboliseerd door Trump. Daartegenover bevindt zich de andere en cruciale aantrekkingspool. Die omschrijft Latour als het 'aardse'. Geheel nieuw daarbij is dat we de aarde

niet langer opvatten als de achtergrond van het menselijk handelen, als dode materie. Het aardsysteem reageert nu actief op wat acht miljard mensen elke dag doen. Hoe kunnen we dus zorg dragen voor die ene aarde die we hebben, hoe kunnen we de eigen plek koesteren met een open blik naar de wereld?

Een andere zijnswijze: autonomie in verbondenheid

De laatste decennia hebben heel wat denkers en activisten – in diverse denkrichtingen en sociale bewegingen – bijgedragen tot een herijking van het westers mens- en wereldbeeld. Kernwoorden hierbij zijn: relaties, verbondenheid, empathie, samenhang en afhankelijkheid. Ze verwoorden een *ontologische shift*: hoe we ons ‘zijn in de wereld’ opvatten. En daar zijn tal van argumenten voor. Niemand wordt volwassen zonder dat er zorg voor je is gedragen. We groeien als sociaal wezen op in een web van relaties met mens en natuur, doorheen de talloze interacties worden we wie we zijn. Dat betekent uiteraard niet dat autonomie geen goede zaak zou zijn. Alleen is de vraag: hoe vul je die autonomie in, hoe erken je de vele vormen van afhankelijkheid en dat we enkel collectief de wereld vorm kunnen geven? Spreken we daarom niet beter van ‘autonomie in verbondenheid’? Dit perspectief staat haaks op de illusie van individuen die niets of niemand nodig hebben. De moderne illusie van tegelijk onafhankelijk van de natuur te zijn als meester erover, transformeert zo naar het aardse gegeven van onderlinge afhankelijkheid. Als we erkennen dat we bestaan in-en-doorheen-relaties, krijgen we een antwoord op die vraag. Erkennen dat we één zijn met het leven, noopt ons zorg te dragen voor de pluraliteit van levensvormen en roept op tot actieve solidariteit. Dat overstijgt wat we klassiek omschrijven als ‘zorg’. Een meer accurate omschrijving, zoals verwoord door Joan Tronto, omschrijft zorg als alles wat we doen om “onze wereld” te onderhouden, voort te laten duren en te herstellen, zodat we er zo goed mogelijk in kunnen leven. Die wereld omvat onze lichamen, ons persoon zijn en onze omgeving, wat we allemaal pogen te verweven tot een complex, levensondersteunend web. Aansluitend op het relationeel mensbeeld, ligt de nadruk op hoe alles met alles verbonden is en onderling afhankelijk in het web van het leven. Zorg omvat drie essentiële dimensies: het concrete werk van het levensonderhoud, het affectieve engagement en de politieke betrokkenheid.

Het is duidelijk dat een pleidooi voor regeneratie past binnen deze holistische omschrijving van zorg. Een regeneratieve economie neemt dan bijvoorbeeld niet gewoon steeds meer grondstoffen uit leefomgevingen, maar erkent de verantwoordelijkheid ervoor zorg te dragen en de wereld als een betere plaats achter te laten. Om het tastbaar te maken, gaan we kort in op het voorbeeld van landbouw. Een persoonlijke anekdote maakt veel duidelijk: in mijn opleiding tot bio-ingenieur kreeg ik een cursus ‘gewasbescherming’. Dat bleek in feite het van buiten leren van de catalogus van de belangrijkste pesticidenbedrijven.

Niet tegen, niet terug, maar met de natuur

Het voorbeeld van landbouw toont hoe regeneratie niet draait om ‘terug naar de natuur’, maar eerder de ‘tegen de natuur’ van de agro-industrie omdraait naar ‘met de natuur’. Of in de woorden van Latour: geen terugkeer van het lokale, wel het omdraaien van het globale tot het aardse.

Concreet: het moderne landbouwmodel is exemplarisch voor het roofbouw karakter van onze extractieve economie. Het is een model dat de natuur (grond) beschouwt als dode materie, opeisbare plekken. Het is gebaseerd op monoculturen die enkel gedijen door de massieve input van kunstmeststoffen en bestrijdingsmiddelen. Vereisen de eerste voor de productie massieve inzet van fossiele brandstoffen (en dus uitstoot van broeikasgassen), dan zijn de tweede toxisch voor heel wat levende organismen die niet schadelijk zijn. In combinatie met zware machines krijg je dode bodems en verlies aan vruchtbare top laag. Moderne landbouw zet ook waterslurpende gewassen in droogtegevoelige regio's, zodat massieve irrigatie vereist is. Op sociaal vlak worden boeren uitgebuit, werken ze te veel voor te weinig geld en zitten ze in een afhankelijkheidsrelatie ten opzichte van leveranciers en afnemers. Ondertussen stijgt het aantal mensen met obesitas omdat de voedingsindustrie vooral industrieel en dus ongezond voedsel promoot. Ook de Europese Unie erkende dat dit model onhoudbaar is, en stelde met haar Farm to Fork een ander landbouwmodel voor, met onder meer een groter aandeel van biologische landbouw en substantieel minder gebruik van pesticiden. Je kan stellen dat het *agro-business* landbouwmodel volledig de moderne ontologie en haar dualismen toepast: het totaal negeren van afhankelijkheidsrelaties en gemeenschappelijke kwetsbaarheid van levendige systemen. Met finaal het ondergraven van zijn eigen bestaansvoorwaarden, van het verliezen van de vruchtbare top laag tot extreme weeromstandigheden door klimaatverandering.

Tegenover dit model van agro-business staat het toekomstgericht model van agro-ecologie dat zich net baseert op het herstel van relaties en erkenning van afhankelijkheidsrelaties. Je krijgt enkel een gezonde oogst als je zorg draagt voor een gezond bodemleven, wat in veel gevallen start met het jarenlang herstel ervan. Een rijke bodem houdt ook meer water vast en bevat minder schadelijke micro-organismen. In plaats van monoculturen in een schrale omgeving, is er een variëteit aan gewassen omringd door biodiverse stukken natuur. Die herbergen tal van insecten en vogels die helpen plagen te bestrijden, gezonde bodems bevatten trouwens ook minder pathogene micro-organismen. Complementair ligt de focus op de relaties die de boer uitbouwt met niet alleen zijn of haar omgeving, maar ook met de gemeenschap. Niet toevallig is er een trend naar zogenaamde *community supported agriculture* boerderijen, waar een groep mensen een langetermijnrelatie aangaan met de boeren. Zo beslissen ze mee wat op het veld komt en heeft de boer een gegarandeerd waardig inkomen. Vergelijk dit model van regeneratieve landbouw met de schrale monoculturen en je krijgt inzicht in

het belang van de ontologische shift.

Tweede moderniteit

Samengevat: 're'-generatie heeft niets te maken met regressie, maar met het vervangen van een achterhaald lineaire toekomstvisie van een steeds maar expanderende modern-westerse samenleving en economie door een wereldbeeld dat uitgaat van cycli, seizoenen en de onderlinge afhankelijkheid van mens en natuur. In de kern gaat het om het leren omgaan met grenzen. Niet in een conservatieve betekenis van grenzen aanvaarden die autoriteiten voor ons bepaald hebben, maar in de progressieve uitbouw van een innovatieve democratie die in staat is tot collectieve zelfbegrenzing. Want de mens maakt deel uit van het weefsel van het leven als geheel. Dat betekent ook dat de wereld enkel leefbaar voor ons is en blijft als die dat ook is voor andere levende soorten. In plaats van het oud moderne idee dat de mens gescheiden van en verheven is boven de rest van de natuur (naast de andere dualismen), is er nood aan het diepe besef dat we leven bij gratie van afhankelijkheidsrelaties en gemeenschappelijke kwetsbaarheid met andere levensvormen.

In deze tweede moderniteit is er op intense wijze kennis van en oog voor de dynamiek van levende systemen, waar trouwens ook de mens is uit voortgekomen. Het legt ook de lat voor kritisch denken en ook zelf denken, de kernopdracht geformuleerd door Kant, een levende lat hoger.